

Г.З.Кожаметов

Саяси тұтқындардың еңбегін пайдаланудың мемлекеттік-құқықтық механизмі сталиндік экономиканың құрамдас бөлігі ретінде

Мақалада өзінің саяси қарсыластарын басу үшін құрылған сталиндік диктатураның мемлекеттік-құқықтық механизмі зерттелді. Саяси тұтқындарды ұстаудың және олардың еңбектерін КСРО-ның халық шаруашылығында пайдалану үшін құрылған құқық қорғау органдары мен жазалау мекемелерінің жұмысы көрсетілген. Сталиндік диктатура кезеңіндегі қылмыстық құқықтың репрессиялық рөлінің артқаны қарастырылып, деректік мәліметтер негізінде саяси тұтқындардың атқарған еңбектерінің ел экономикасына және бес жылдық жоспарды орындаудағы үлесі сарапталған.

G.Z.Kozhakhmetov

State-legal mechanism of usage of political prisoners labor, as part of the Stalinist economy

This article is investigated the state-legal mechanism established by Stalinist dictatorship to suppress their political opponents. It shows the organization of special law enforcement and penal institutions for keeping political prisoners and the use of their labor at major construction sites in the national economy of the USSR. It is considered the strengthening of the repressive role of criminal law in the period of Stalinist dictatorship. On the basis of the actual data it shows the contribution of the labor of political prisoners into the country economy and the implementation of five-year plans.

ӘОЖ 342.72/.73

А.В.Турлаев, А.Б.Шакирова

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: turlaev_a@mail.ru)

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуы

Мақалада азаматтық қоғам қалыптасуының негізгі кезеңдері саяси-құқықтық ілімдер тарихы негізінде қарастырылды. Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамның қалыптасуының теориясы мен практикасының негізгі аспектілері анықталып, азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің құрылымдық элементтеріне жалпы сипаттама берілді. Азаматтық қоғамның дамуы құқықтық қатынастар мен әлеуметтік байланыстағы маңызды өзгерістерден тәуелді екендігі көрсетілді.

Кілтті сөздер: саяси-құқықтық ілімдердің тарихы, азаматтық қоғам, құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам мен мемлекеттің қалыптасуының теориясы және практикасы, құқық қағидалары, қазақстандық қоғамның әлеуметтік-саяси дамуы.

1980-жылдардың аяғы мен 1990-жылдардың басында басталған экономикалық, әлеуметтік және саяси салалардағы түбегейлі реформалар түрлі әлеуметтік топтардың құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін қоғамдық бірлестіктердің құрылуын ынталандырды.

Қазақстанда алғашқылардың бірі болып экономиканың мемлекеттік емес секторы қызметкерлерінің мүдделерін білдірген тәуелсіз кәсіподақтар пайда бола бастады. Бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық және діни бірлестіктер, саяси партиялар белсенді түрде институцияланды. «Невада—Семей» қоғамдық қозғалысы азаматтық сана-сезімнің анағұрлым жарқын көрінісі болды, ол өз алдына ядролық полигондарды жабу міндетін қойды.

Елдегі азаматтық қоғам мен оның институттарын белгілі бір дәрежеде дамытуға мемлекеттің осы процесс үшін тиісті саяси, құқықтық және өзге де жағдайлар жасау жөніндегі қызметі жәрдем етеді.

1991 жылғы 27 маусымда «Қазақ КСР-індегі қоғамдық бірлестіктер туралы» Қазақ КСР-інің Заңы қабылданды. Нәтижесінде елде «Қазақстанның халық конгресі», «Алаш» партиялары,

Қазақстанның социал-демократиялық партиясы (КСДП), Қазақстанның социалистік партиясы, Қазақстанның Республикалық партиясы, «Лад» республикалық славян қозғалысы және «Азат» Қазақстанның азаматтық қозғалысы, «Мемориал» қоғамдық-ағарту қоғамының филиалы, Алматы-Хельсинки тобы, «Бірлік» қозғалысы, «Әділет» тарихи-ағарту қоғамы, «Поколение» зейнеткерлер қозғалысы және басқалары пайда болды [1].

1990 жылдардың басында Әлеуметтік қорғау коалициясы құрылды, оның аясына қоғамдық өткір проблемаларды талқылау, оларды шоғырланған негізде шешудің тетіктерін іздестіру жолымен еңсеру жөнінде бірлескен жұмыс үшін 28 түрлі ұйымдар, партиялар, қозғалыстар бірікті.

1994 жылғы желтоқсанда Қазақстан Республикасының Президенті әлеуметтік-экономикалық және еңбек қатынастары саласындағы Әлеуметтік серіктестік жөнінде республикалық үшжақты комиссия құру туралы Қаулыға қол қойды, бұл сындарлы үшжақты қатынастарды дамытуға және әлеуметтік серіктестік жүйесін құрудың бастауы болды.

Партиялар мен қозғалыстардың құрылуы мен жұмыс істеуі және, тиісінше, елдің партиялық жүйесінің одан әрі дамуы үшін құқықтық өріс құруға 1995 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясы мен 1996 жылы Қазақстан Республикасының «Қоғамдық бірлестіктер туралы» және «Саяси партиялар туралы» Заңдарының қабылдануы ықпал етті. Бұдан басқа, Қазақстан халықтары Ассамблеясына біріккен ұлттық мәдени орталықтар белсенді дами бастады. Этносаралық келісім елде реформалар жүргізуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін іргетасқа айналды.

1990 жылдың аяғы азаматтық институттар қызметінің кәсібиленуімен ерекшеленді, мұның өзі олардың қоғамдық проблемалардың, қажеттіліктер мен мұқтаждықтың түрлі ауқымын шешу жөніндегі жұмысының тиімділігін көтеруге мүмкіндік берді.

Бұқаралық ақпарат құралдарының (БАҚ) баспа кәсіпорындарының мемлекет иелігінен шығу, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының мемлекеттік қаржыландыру мен дотациялау жүйесінен мемлекеттік ақпараттық саясатты жүргізуге арналған мемлекеттік тапсырысқа көшу процесіне байланысты масс-медиа нарығында сапалық өзгерістер болды.

1998 жылғы 7 қазанда ел Парламентінің Қазақстан Республикасының Конституциясына елдің сайлау жүйесіне партиялық тізімдер бойынша сайлау енгізуді көздейтін өзгерістер мен толықтырулар енгізуі партиялық құрылыс процесерін жеделдетті. Сөйтіп, 1998 жылғы желтоқсанның бастап 1999 жылғы тамызды қоса алғанда, Қазақстанның азаматтық партиясы (ҚАП), Қазақстанның Республикалық халықтық партиясы (ҚРХП), «Азамат» демократиялық партиясы, Қазақстанның аграрлық партиясы (ҚАП), «Отан» республикалық саяси партиясы, Қазақстан әйелдерінің демократиялық партиясы, «Руханият» партиясы, «Алаш» Қазақстанның ұлттық партиясы құрылды. Парламентте партиялық фракциялар пайда болды.

1999 жылы іс жүзінде барлық өңірлерде «Үкіметтік емес ұйымдар ақпарат орталықтары» ашылды, олардың басты міндеті өңірлік үкіметтік емес ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау, оларға консультативтік көмек, ақпараттық және әдістемелік қолдау көрсету болды.

2000 жылғы қазанда Қазақстан Республикасы Президентінің («Еркін де еңселі әрі қауіпсіз қоғамға» атты Қазақстан халқына Жолдауында халықтың түрлі топтарының мүдделерін іске асырудағы рөлі күннен күнге артып келе жатқан үкіметтік емес ұйымдарды дамыту үшін жағдайлар жасау жөнінде Үкіметке алғашқы тапсырмалар берілді.

2000 жылы мемлекеттік билік органдарымен (бұдан әрі — билік) өзара іс-қимыл тетіктерін жасау үшін күш-жігерін шоғырландыратын Қазақстанның Үкіметтік емес ұйымдарының (ҮЕҰ) конфедерациясы құрылды.

2000 жылғы желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы атқарушы билік органдарының өкілдері, жұмыс берушілер мен жұмыскерлердің бірлестіктері арасындағы мүдделердің келісілуін қамтамасыз етуді мемлекеттік саясат дәрежесіне көтерді.

2002 жылғы шілдеде қабылданған және күшіне енген «Саяси партиялар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы елдің партиялық жүйесіндегі одан арғы сапалық құрылымдық өзгерістерге алып келді.

2001 жылы «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, 2002 жылы Үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік қолдау тұжырымдамасы қабылданды.

2003 жылы ел Үкіметі Үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік қолдаудың 2003–2005 жылдарға арналған бағдарламасын бекітті, соған сәйкес облыстық (қалалық) бағдарламалар әзірленді [2].

Сол жылдың өзінде-ақ Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің бірінші съезі өткізіліп, оған көптеген көрнекті дін қайраткерлері, әр түрлі конфессиялардың өкілдері қатысты, «Бейбітшілік пен келісімге» Декларациясы қабылданып, Бейбітшілік пен тұрақтылық форумы құрылды.

2003 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың қатысуымен бірінші Азаматтық форум өткізілді. Ол үкіметтік емес сектордың саяси танылуын белгіледі және азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылының жүйелі тетіктері қалыптасуының бастауы болды. 2005 жылы екінші Азаматтық форум өткізілді, ол елдің қоғамдық өміріне қатысуға бизнес-қауымдастықтардың тартылуына ықпал етті.

Орталық және жергілікті деңгейлерде «билік—қоғам» серіктестігінің ұзақ мерзімді тұрақты тетіктерін және түрлі үндесу алаңқайларын құру жөніндегі жұмыс белсенді жүргізіле бастады. Қорытындысында, 2005 жылғы сәуірде «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданып, ол билік органдары мен ҰЕҰ-ның өзара қатынастарының қағидалық жаңа жүйесінің құрылуына мүмкіндік берді.

2003–2005 жылдары бірін-бірі алмастыра отырып, азаматтық қоғамды одан әрі Демократияландыру және дамыту жөнінде ұсыныстар тұжырымдау жөніндегі тұрақты жұмыс істейтін кеңес пен Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Демократия мен азаматтық қоғам мәселелері жөніндегі ұлттық комиссия жұмыс істеді [3].

Екі құрылымның да жұмысы мемлекет пен азаматтық қоғам институттары арасында Қазақстанның саяси дамуының аса маңызды мәселелері жөніндегі жалпыұлттық үндесуді тереңдету және саяси жүйені жетілдіру мен елде демократиялық қайтақұруды жүргізуге бағытталған шараларды бірлесіп тұжырымдау үшін жағдай жасауға мүмкіндік берді.

2006 жылғы наурызда Қазақстан Республикасында демократиялық реформалар бағдарламасын әзірлеу және нақтылау жөніндегі мемлекеттік комиссия құрылды, оның жұмысына саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктердің өкілдері қатысады.

Барлық деңгейдегі әкімдердің халық алдында есеп беруінің шеңберінде елде әкімдерге қоғамдық сенім комитеттері (ӘҚСК) сияқты азаматтық бақылау нысаны дами бастағанын атап өтуге болады. Әкімдерге қоғамдық сенім комитеттерінің жұмысының тәжірибесі мемлекеттік органдардың қызметін азаматтық қоғам институттары бақылауының ықтимал өнімді модельдік тетігі ретінде зерделеуді талап етеді [4].

Сөйтіп, өткен жылдары елде азаматтық қоғам институттары — саяси партиялар, коммерциялық емес (үкіметтік емес) ұйымдар, кәсіподақтар, ұлттық-мәдени бірлестіктер, мемлекеттік емес бұқаралық ақпарат құралдарының және тұтастай алғанда мемлекеттік емес секторды білдіретін басқа да институттар қалыптасып, қазіргі уақытта мейілінше тез дами бастады. Бүгінгі күні Қазақстанда 12 саяси партия, түрлі бағыттағы 5820 ҰЕҰ, 3340 қоғамдық қор, 1072 заңды тұлғалар қауымдастығы, 471 ұлттық-мәдени бірлестік, 40-тан астам конфессиялар мен деноминацияларды білдіретін 3340 діни бірлестік, түрлі меншік нысанындағы 6646 бұқаралық ақпарат құралдары ресми тіркеліп, жұмыс істеуде. Осы және басқа да азаматтық қоғам институттары елді одан әрі демократияландырудың маңызды ресурсына айналды [5].

Сонымен бірге қоғамда азаматтық қоғамның одан әрі өсуіне ғана емес, елді әлемдік жаһандану процесіне барған сайын тартып бара жатқан қыр көрсетулерге де байланысты бірқатар маңызды мәселелер көрініс бере бастады. Олар тұтастай алғанда елдегі азаматтық қоғамды одан әрі үйлесімді дамытуды тежейді, оның әр бөлігі үшін сипаттамалық ерекшеліктері бар және өз шешімін талап етеді.

Мысалы, коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) мемлекеттік органдармен тең құқылы азаматтық әріптестігі мәселелері шешімін тапқан жоқ. Конкурстық рәсімдердің ашықтығын арттыру және бағдарламалар мен жобалардың қазіргі кезеңінде қажеттіліктерді айқындауда коммерциялық емес ұйымдардың қатысуы үшін мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты іске асыру тетігі жетілдіруді талап етеді. Өңірлердегі, әсіресе ауылдық жерлердегі коммерциялық емес ұйымдар әрқелкі дамуда. Тіркеу тәртібі күрделенген және рұқсат беру сипатына ие, тіркеу алымының мөлшері ұлғайтылған, азаматтардың заңды тұлға болып құрылмаған бейресми бірлестіктерінің мәртебесі туралы мәселе реттелмеген. Бизнес-құрылымдар коммерциялық емес ұйымдардың әлеуметтік маңызды бастамаларын қаржылық қолдауға нашар қатысуда [6].

Әлеуметтік қажеттілікке қарамастан, елдегі партиялық құрылыс баяу қарқынмен жүруде, партиялардың ролі мен өкілеттігі шектеулі. Партиялардың көпшілігінде қажетті қаржылық және материалдық ресурстар, саяси партияларды тіркеу үшін қол жинау мәселелері жөнінде нақты

ережелер мен регламент жоқ. Партияларды қайта ұйымдастыру, біріктіру және қосу мәселелері заңнамалық реттеуді қажет етеді. Саяси партиялардың сайлау комиссияларын құруға қатысу тетігі жетілдірілмеген.

Кәсіптік одақтар мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатын әзірлеу мен іске асыруға толық көлемде қатыспайды. Ұжымдық шарттар мен келісімдер әлі де болса еңбекшілердің құқықтарын қорғаудың пәрменді тетігіне айналған жоқ.

Отандық бұқаралық ақпарат құралдарының бәсекеге қабілеттілігінің дамуы нормативтік-құқықтық және экономикалық ынталандыру болмағандықтан, тежеліп отыр. Көптеген бұқаралық ақпарат құралдарының материалдық-техникалық базасы жеткіліксіз және қаржылық қаражаты шектеулі, сондай-ақ мемлекеттік ақпараттық саясат бағдарламалары шеңберінде бюджет қаражатына қол жеткізе алмайды. Бұқаралық ақпарат құралдарын аккредиттеу, мемлекеттік органдардан ақпарат, өз хаттары мен өтініштеріне жауап алу кезінде қиыншылық көруде. Журналистер мен бұқаралық ақпарат құралдарының құқықтық қорғалу деңгейінің төмендігі Қазақстандағы сөз бостандығының шектелуіне әкеледі.

Азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет әрқайсысы салыстырмалы дербес жүйені құрайды. Құқықтық қатынаста олар жалпы және тұтас құқықтық жүйенің құрамдас бөліктері ретінде танылады. Құқықтық жүйе олардың өзара байланысы мен өзара әрекеттестігінің белгілі бір кезеңі қызметін де атқарады. Азаматтық қоғам және құқықтық мемлекеттің құқықтық жүйемен өзара қатынасы әр түрлі. Азаматтық қоғам — табиғи және жеке құқықты құқықтық реттеудің кеңістігі, объектісі, аймағы. Құқықтық мемлекетте позитивті және көпшілік құқығының басымдылығы танылады. Бұндай бөліністің шарттылығын да ескерген жөн. Азаматтық қоғам позитивті құқықты, мемлекетпен қабылданған заңдарды елемей мүмкін емес, өйткені заң шығару органдарына өздерінің өкілдерін жібереді, олар жеке құқық заңдарын да қабылдайды.

Азаматтық қоғам және құқықтық мемлекеттің өзара қатынасы белгілі бір дәрежеде көпшілік құқығы нормаларымен реттеледі. Олардың көмегімен мемлекет азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, азаматтық қоғамның көптеген институттарын қорғауды жүзеге асырады.

Азаматтық қоғамды одан әрі дамыту мынадай қағидаларға негізделеді:

- адам мен азаматтың іргелі құқықтары мен бостандықтарын сақтау;
- эволюциялық және кезеңділік;
- қоғамдық өмір салаларында, ең алдымен экономикалық салада, әлемдік дамудың жаһандық үрдістерін ескере отырып, қайта құрулармен бірге бағдарланушылық;
- заңның үстемділігі, барлығының бөле жармастан заң алдында теңдігі;
- мемлекеттің істерін басқаруға және басқа да қоғамдық пайдалы міндеттерді шешуге Қазақстан Республикасының азаматтары мен олардың өкілетті өкілдерінің қатысуы;
- елдегі демократиялық процестерге азаматтардың қатысуы үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету;
- азаматтарды демократиялық мәдениет мінез-құлқына тарту;
- билік пен қоғамның үндесу мен ынтымақтастық мәдениетіне бейіндігі.

Азаматтардың бірлестіктері мен олардың құрылымдық бөлімшелерінің ешқайсысы да көпшілік билікпен өзара қатынастарда азаматтық бастаманың бүкіл секторының мүддесін қорғай алмайды. Адам құқықтары мен адами өлшем саласындағы халықаралық шарттар мен пактілер шеңберіндегі халықаралық-құқықтық құралдарға сәйкес азаматтық қоғам институттарын жан-жақты дамыту әрі олардың мемлекетпен және бизнес-секторлармен тең құқылы серіктестігі үшін заңнамалық, әлеуметтік-экономикалық және ұйымдастыру-әдістемелік базаны одан әрі жетілдіру азаматтық қоғам дамуының негізгі нысандары болып табылады.

Азаматтық қоғамның басты тұжырымдарын негізге ала отырып, мемлекеттегі азаматтық қоғамның негізгі міндеттерін айқындап көрсетуге болады:

- адам, оның құқықтары мен бостандықтары басты құндылық болып табылатын демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құру;
- үкіметтік емес ұйымдар, бизнес-сектор және мемлекет арасында үйлесімді, тең құқылы әрі серіктестік қатынастар жүйесін құру;
- ҰЕҰ жобаларына бизнес-сектордың қатысуы үшін экономикалық ынталандырулар әзірлеу, қайырымдылық пен меценаттықты дамыту;

- азаматтық қоғамның барлық институттарын дамыту үшін қолайлы құқықтық база қалыптастыру;
- өмір сүру сапасының жоғарғы стандарттарына қол жеткізу, еңбек қатынастарын үйлестіру, халықтың бай және кедей жіктері кірістерінің арасындағы айырмашылықты қысқарту [7].

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006–2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы келесідей міндет мақсаттарды жүзеге асыруды көздейді:

- адам құқықтары мен демократиялық бостандықтарды сақтауды;
- азаматтық қоғам институттарын тұрақты дамыту үшін қолайлы құқықтары мен бостандықтарын адамның қоғам алдындағы жауапкершілігімен үйлестіруді;
- қоғамның мемлекеттік билік қызметін тиімді бақылауын жүзеге асыруды. Билік органдары мен азаматтық қоғам ұйымдары арасындағы серіктестік принциптері негізінде ынтымақтастық мәдениетін қалыптастыруды;
- әлеуметтік қамсыздандырудың тиімді жүйесін құруды;
- қоғам мен билік мүдделерін келісімі жүйесін қалыптастыруды қамтамасыз ететін азаматтық қоғам моделін өмірге енгізуді көздейді.

Қоғамда атқарылған шаралар нәтижесінде елде демократиялық мемлекеттің басты қағидасы — азаматтық қоғамның басты құндылығы ретінде адам құқықтарын қамтамасыз ету жан-жақты іске асырылады. Кәсіпкерлік, шағын және орта бизнес азаматтық қоғамның экономикалық негізін, ал ортаңғы сынып оның әлеуметтік базасын құрайды.

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғам дамуының негізгі тетіктері мыналар болып табылады:

- Қазақстан Республикасы қол қойған халықаралық шарттар мен актілерді ескере отырып, ұлттық заңнаманы жетілдіру және үйлестіру;
- мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының ынтымақтастық құралдарын нығайту және мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты тиімді іске асыру үшін қолайлы жағдайлар жасау;
- халықтың жоғары саяси, құқықтық және азаматтық мәдениеті үшін жағдайлар жасау;
- Қазақстан Республикасының Парламентіндегі және мәслихаттардағы саяси партиялардың өкілдіктерін кеңейту арқылы олардың ролін күшейту, партиялық фракциялардың құқықтарын кеңейту;
- адам құқықтарын қорғаудағы азаматтық қоғам институттарының ролін арттыру;
- БАҚ қызметін реттейтін заңнаманы демократияландыру;
- діни бірлестіктер қызметін реттейтін заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкес жетілдіру;
- еңбек қатынастарын жетілдіру;
- әлеуметтік саясатты жаңғырту;
- бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін арттыру;
- азаматтық қоғамның басқа институттарын дамыту;
- азаматтық қоғам институттарының халықаралық ынтымақтастығын дамыту [8].

Азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, оның ішінде мәдениет, білім беру, экология, денсаулық сақтау, ақпарат, әлеуметтік қамсыздандыру, экономика, гендерлік теңдік, тұрғын үй саясаты, жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету бөлігінде қазақстандық заңнаманы жетілдіру бойынша талдау жасап, жұмыс жүргізу қарастырылған.

Ратификацияланған халықаралық шарттар мен пактілердің ережелерін ұлттық заңнамаға бейімдеу жөніндегі жұмысты жеделдету, сондай-ақ әлі ратификацияланбаған басқа халықаралық шарттар мен пактілерге қосылу жөніндегі жұмысты жалғастыру — азаматтық қоғамның басты бағыттарының бірі. Осы бағыт шеңберінде заң шығарушылық жұмысына азаматтық қоғам институттарының өкілдері мен тәуелсіз сарапшылар тартылатын болады. Қазақстан Республикасының Парламенті Мәжілісінің жанындағы Қоғамдық сарапшылар палатасының жұмысын қолдау оны заң шығарушылық процесінде азаматтық институттардың мүдделерін есепке алудың бірегей тетігіне айналдыруға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік органдар мен азаматтық институттар ынтымақтастығын нығайту үшін, мемлекет пен азаматтық қоғам институттары арасындағы өзара іс-қимыл мәселелерін шешу және өзара іс-қимыл мен серіктестік басымдықтарын айқындау жолдарын тұжырымдау үшін жалпыұлттық тиімді

үндесу алаңқайына айналуға тиісті азаматтық форумдарды тұрақты негізде өткізу, заң шығарушылық жұмысы, мемлекеттік, салалық (сектораралық) және өңірлік даму бағдарламаларын қалыптастыруға қатысу жөніндегі қоғамдық кеңестер, консультативтік-кеңесші органдар, комиссиялар, жұмыс топтары түрінде ынтымақтастықтың тұрақты қолданыстағы тетіктерін орталық және өңірлік деңгейлерде дамыту, әлеуметтік мәнді мәселелер бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізу тәжірибесін енгізу, мемлекеттік билік органдарының қызметін және олардың азаматтардың құқықтары мен мүдделерін сақтауға, бюджет процесінің ашықтығы мен мөлдірлігіне байланысты қабылдайтын шешімдерін азаматтық бақылаудың өнімді тетіктерін пысықтау және практикаға енгізу, жұмыстың осы бағытының шеңберінде тиісті әдістемелік база құру, азаматтық қоғам институттарының даму бағдарламаларын іске асыру мониторингі мен олардың сектораралық ынтымақтастығын қамтамасыз ететін ұлттық ақпараттық-талдамалық желі құруға және оны дамытуға жәрдемдесу, сондай-ақ қазіргі заманғы ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар енгізу, азаматтық институттардың сектораралық өзара іс-қимылының неғұрлым перспективалы нысандары мен әдістерін жүйелі түрде зерделеу, анықтау, байқап көру және енгізу, мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдары үшін азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылдың тиімді тетіктерін қалыптастыру жөнінде ұсынымдар тұжырымдау, азаматтық қоғам институттарымен жұмыс және қоғаммен байланыс үшін елдің мемлекеттік жоғары оқу орындарына кадрлар даярлаудың арнайы курстарын енгізу мәселесін пысықтау, орталық және жергілікті мемлекеттік органдарда қоғаммен байланыс жөніндегі құрылымдық бөлімшелер құру мәселесін зерделеу, халықаралық еңбек ұйымының стандарттарына сәйкес жұмыс берушілер, қызметкерлер және билік органдары арасындағы мүдделерді келісудің негізгі тетігі ретінде еңбек қатынастары саласындағы тиімді әлеуметтік серіктестікті дамыту қажет.

Мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты тиімді іске асыру үшін ұйымдық, саяси және құқықтық жағдайларды қамтамасыз етуге айрықша көңіл бөлу қажет, бұл мемлекеттік органдар мен азаматтық институттардың өзара іс-қимылы мен ынтымақтастық жүйесін дамытуға мүмкіндік береді.

Қағидалық тұрғыдан орталық және жергілікті атқарушы органдарға мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстың, ең алдымен әлеуметтік блоктың тетігін тарату қажет. Мемлекеттік әлеуметтік тапсырысқа арналған бюджет шығыстарын кезең-кезеңімен ұлғайту көзделген жөн.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына сәйкес әрбір адам өзіне Конституциямен кепілдік берілген экономикалық, әлеуметтік, азаматтық және саяси құқықтарды пайдалануға мүмкіндігі болған жағдайларда ғана жеке тұлға мұратына қол жеткізуге болады. Ол үшін:

- азаматтық қоғам институттарының жұмысы арқылы адамның құқықтық санасын қалыптастыру;
- елде жұмыс істеп тұрған жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін енгізу және азаматтардың жалпыұлттық мәселелерді шешуге толыққанды қатысуын қамтамасыз ету;
- қоғамда Қазақстан Республикасының Конституциясына, мемлекеттік рәміздерге деген құрметті қалыптастыру;
- жалпы орта, кәсіптік бастауыш және орта білім беру ұйымдарында құқық негіздерін оқыту практикасын жетілдіру;
- қазақстандық қоғамда адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде құқық қорғау үкіметтік емес ұйымдардың рөлін көтеру;
- құқықтық жүйені одан әрі ырықтандыру;
- қылмыстық-атқару жүйесін ізгілендіруге, елде қоғамдық қорғау институтын дамытуды ынталандыруға бағытталған жобалар тұжырымдауға құқық қорғау үкіметтік емес ұйымдарын тарту;
- халықтың әлеуметтік әлжуаз жіктерінің құқықтарын қамтамасыз ету үшін әлеуметтік бағдарланған жобаларды жүйелі түрде енгізу, мүгедектердің, әйелдер мен жастардың құқықтарын қорғауға бағытталған әлеуметтік мәнді жобалар тұжырымдауға үкіметтік емес ұйымдарды белсенді түрде тарту;
- адам құқықтары және әрбір адам мен тұтас қоғам үшін олардың құндылығы саласында жалпыға танылған стандарттар туралы халықтың хабардар болуының жоғарғы деңгейіне қол жеткізу жөнінде тиісті мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының бірлескен ақпараттық және ағартушылық науқандарын іске асыру;

- жанжалдарды соттан тыс шешу тетіктерін, дауларды келіссөздер, аралық, келістіру соттары, делдалдық институттары арқылы сотқа дейін реттеу практикасын белсенді енгізу;
- гендерлік теңдікті дамыту және нығайту, қоғамдық санадағы әйелдер мен ерлер құқықтарына қатысты келеңсіз таптаурындарды еңсеруге жәрдемдесу қажет.

Билік пен азаматтық қоғамның ортақ міндеті әлеуметтік мемлекет құру, елдің экономикалық басып оза дамуын ынталандыру және азаматтардың әл-ауқатын арттыру мақсатында әлеуметтік саясаттың тиімділігін арттыру болып табылады.

Азаматтардың Конституцияда кепілдік берілген әлеуметтік-экономикалық құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ететін мемлекеттік нормалар мен нормативтер белгілеуге бейімделген және сонымен бір мезгілде мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатын жүзеге асыру үшін бағдарлық қызмет атқаратын өмір сүру сапасының ұлттық стандартын әзірлеу және тәжірибеге енгізу қажет.

Ұлттық стандарт мынадай бөлімдерді қамтуға тиіс: еңбекақы төлеу, зейнетақымен қамсыздандыру, әлеуметтік сақтандыру және халыққа әлеуметтік қызмет көрсету, медициналық қызмет көрсету стандарты, тұтыну себеті, білім беру қызметтерінің стандарты, отбасын әлеуметтік қолдау стандарттары, азаматтың жалпы және ақпараттық мәдениетінің стандарттары, экологиялық мәдениет стандарттары, халықты тұрғын үймен, коммуналдық және тұрмыстық қызметтермен қамтамасыз ету стандарттары.

Тәуелсіздік жылдары жинақталған ресурстық әлеует, бюджет мүмкіндіктері мен республиканың экономикасындағы оң үрдістер базасында Қазақстанның өмір сүру сапасының ұлттық стандартының барлық көрсеткіштерін Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының барлық елдері арасында неғұрлым жоғарғы етудің және Қазақстан Республикасының әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елу елдің қатарына кіруін қамтамасыз етуге толық мүмкіндік бар.

Жүргізіліп жатқан әлеуметтік саясат негізіне субсидиарлық қағиданы енгізудің маңызы зор, бұл адам, отбасы, адамдар тобы, қоғамдық бірлестік мүдделерінен шыға отырып, мәселені төменнен жоғарыға қарай шешуді білдіреді. Бұл үшін әлеуметтік көмек бағдарламаларын орындауға үкіметтік емес ұйымдарды кеңінен тарту үшін жағдай жасау қажет, бұл өз кезегінде жергілікті деңгейде әкімшілік шығыстарды қысқартуға және мемлекеттің әлеуметтік саладағы жұмысының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар мәселелерді жергілікті деңгейде шешуге және елде волонтерлық институтты дамытуға қабілетті аумақтық үкіметтік емес ұйымдарды дамыту үшін жағдай жасау қажет.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін ынталандыру — әлеуметтік мәнді жобаларды дамыту және қоса қаржыландыру, лайықты еңбекақыны уақытылы төлеу, еңбекті қорғауды және оның қауіпсіз жағдайларын қамтамасыз ету, жалдамалы қызметкерлерді әлеуметтік қолдауды жүзеге асыру үшін жағдай жасауға апаратын жол. Бұл қоғамда мейірімділік, руханилық мәдениетін қалыптастыруға, моральдық және адамгершілік құндылықтарын нығайтуға апаратын жол.

Кәсіпкерлер үшін әлеуметтік жауапкершілік арттыру мәселелерінде олардың қызметі үшін қолайлы, әлеуметтік қауіпсіз орта қалыптастыруға қатысу міндеті дәлел болуға тиіс. Қоғамдағы әлеуметтік-саяси тұрақтылық — бизнестің табысты дамуының кепілі.

References

- 1 *Akhmetov A.S.* The idea of juristic state: origins and prospects // Collection of scientific works. — Karaganda: KarSU Publ., 2008. — P. 59.
- 2 *Baimakhanov M.T.* The problem of etatism. — Almaty: Gety Gargy, 2001. — 335 p.
- 3 *Easton D.A.* Framework for Political Analysis. — London, Sydney, Toronto, New Delhi, Tokyo, 1965. — 230 p.
- 4 *Abisheva M.* On the way to advanced social standards // Kazakhstan-Spektr. — 2006. — № 2. — P. 101.
- 5 The concept of civil society development in the Republic of Kazakhstan for 2006–2011 // Kazakhstan's Pravda. — 2006. — July, 29.
- 6 *Ayupova Z.K.* The legal system and civil society in the Republic of Kazakhstan: the faces of communication and interaction // Sayasat. — 2001. — № 10, 11. — P. 65.
- 7 *Dyusenova M.M.* Problems of formation of civil society in the Republic of Kazakhstan // Newsletter of ASU. — 2009. — № 1. — P. 65.
- 8 *Shomanov A.J.* The potential of institutes for civil society in ensuring of social stability in Kazakhstan // Analytic Review. — 2010. — № 5. — P. 28.

А.В.Турлаев, А.Б.Шакирова

Становление и развитие гражданского общества в Республике Казахстан

В статье рассмотрены историко-теоретические основы гражданского общества в истории политических и правовых учений. Исследована структура гражданского общества, дана характеристика его структурных элементов, рассмотрены исторические аспекты теории и практики формирования правового государства и гражданского общества в Республике Казахстан. В статье определено, что развитие гражданского общества связано с существенным изменением социальных связей и правовых отношений. Осуществлен обзор научных источников, посвященных принципам права в контексте социально-политического развития казахстанского общества.

A. V. Turlaiyev, A. B. Shakirova

Formation and development of civil society in the Republic of Kazakhstan

In given article, here were considered conceptional sources and basic formation steps of the civil society in the context of the political legal history. Then, was researched the structure of civil society. In this article were given he reference of structural elements of the civil society and were pointed aspects of the theory and practice of formation of the legal state in Republic of Kazakhstan. They are directly connected with essential changings of connections and structures of legal and state relations. The Civil society is formed where society has steadfast democratic, legal, political and cultural traditions. The survey of the scientific sources, dedicated of the stages of information and development of civil institutes in the context of the sociopolitical development of Kazakhstan society is achieved.